

KLEIO

VIERDE JAARGANG
NUMMER 2

1963

VERENIGING VAN GESCHIEDENISLERAREN
IN NEDERLAND (V.G.N.)

BESTUUR:

DRS. N. J. MAARSEN, *voorzitter*

H. E. DE WOLFF, *secretaris*; *het Zicht 109, Den Haag, tel. 070-666506*

DRS. D. DE BOER, *penningmeester, Pieter Lastmankade 34^{III},*

Amsterdam-Z., tel. 020-721713

postrekening 6269 van de Twentsche Bank, Minervaplein 25, A'dam-Z.

t.n.v. D. de Boer, onder vermelding van: contributie VGN

P. J. A. SCHWIEBBE

MEJ. A. E. REVERS, *2e secretaresse*

CONTRIBUTIE: f 10.— per kalenderjaar, het abonnement op 'Kleio' inbegrepen

LEDENADMINISTRATIE:

De ledenadministratie berust bij Mej. A. E. Revers, Tintorettostraat 13, Amsterdam-Z.

tel. 020-79 77 78. Aangiften en afschrijvingen aan dit adres (zo mogelijk ook aan

Drs. D. de Boer). Bij aangifte wordt dringend verzocht mee te delen: naam, voorletters,

eventueel titel (en soort doctoraal examen), bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnr.,

adres van school van hoofdbetrekking

COMMISSIES:

ORGANISATIECOMMISSIE VOOR GESCHIEDENISDIDAKTIEK

Leden: DRS. J. HAAK / DR. P. FONTAINE / P. KLIJNSMA

Secretaresse: MEJ. DRS. E. M. FREYTAG, Meander 19, Amstelveen

COMMISSIE POSTACADEMIALE FORMING

Leden: DRS. H. J. NANNEN / DRS. G. VAN ROON / MEJ. F. H. ABAS

Secretaris: J. S. M. HARTS, van Hoytemastraat 20, Den Haag, tel. 070-24 86 58

KLEIO

Orgaan van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland (V. G. N.)

Redactie: Leden: DR. P. A. M. GEURTS / DRS. H. J. NANNEN / DR. D. J. ROORDA

Secretaris: DRS. A. VAN NOORT, Oranjelaan 101, Lisse; tel. 02530-4527

Abonnement: voor leden gratis; voor niet-leden f 6.— per kalenderjaar, opgave aan

Mej. Revers

Klachten bezorging Kleio: Mej. M. J. E. Lombèr, p/a Van Goor Zonen, postbus 290, Den Haag

Kopij: verzoeke tijdig kopij in te zenden voor het nummer, dat nog voor de grote vakantie zal verschijnen.

KLEIO

Tijdschrift van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland

(V. G. N.)

VIERDE JAARGANG | NUMMER 2 | APRIL 1963

Ten geleide

Tussen het eerste nummer van de jaargang 1963 en dit nummer is de redactiewisseling, die al eerder aangekondigd werd, een feit geworden. In augustus 1962 werd 't het bestuur bekend, dat de heren Reinsma en Zilverberg graag het werk wilden overdragen aan nieuwe krachten; het heeft hun besluit geëerbiedigd, maar er bij hen op aangedrongen, en niet tevergeefs, dat zij zouden aanblijven, totdat geschikte opvolgers waren gevonden.

In het najaar van 1962 heeft het bestuur zich voortdurend beraden over de samenstelling van een nieuwe redactie en over de mogelijkheden om „Kleio” innerlijk en uiterlijk te vernieuwen. Enerzijds werd dit werk bemoeilijkt door het onverwachte bericht, dat de heer Vermaseren om persoonlijke redenen genoodzaakt was zijn redactielidmaatschap op te geven. Anderzijds gaf het reden tot verheugen, dat velen bereid bleken met adviezen het bestuur ter zijde te staan.

In januari hebben de oude redacteuren het werk overgedragen. Het jonge „Kleio” heeft onder hun leiding zijn intrede gedaan in de Nederlandse historische wereld; de bekende moeilijkheden: kopij-gebrek en onregelmatige verschijning, bleven hun niet bespaard. Deze redactie heeft echter nimmer gewanhoopt: dat „Kleio” leeft is vooral hun verdienste. Het bestuur dankt de heren Reinsma, Zilverberg en Vermaseren hartelijk voor al hun werk en moeite.

Een nieuwe redactie is aangetreden: de heren Geurts, Nannen, Van Noort en Roorda. Naar onmiddellijk bleek, bestond er tussen het bestuur en de nieuwe redactie een grote mate van overeenstemming over „Kleio's” toekomstige functie in de wereld van de Nederlandse geschiedenisleraren. Ik wil er geen geheim van maken, dat onze gedachten sterk bepaald zijn door het Duitse blad „Geschichte in Wissenschaft und Unterricht”: bestuur en redactie hopen, dat „Kleio” metertijd in ons taalgebied een periodiek van een dergelijke kwaliteit zal worden.

Historisch-didactische problemen zullen aan de orde worden gesteld, belangrijke vorderingen in historisch-wetenschappelijk opzicht zullen worden vermeld („état des questions”), bibliografieën en recensies zullen vooral „gericht” worden op de geschiedenisleraar, enz. Bestuur en redactie wensen ook, dat „Kleio” een protagoniste zal worden in de strijd voor handhaving en verbetering van het geschiedenisonderwijs. Ten leste: het bestuur zal zich voortaan regelmatig

van „Kleio" bedienen om aan de leden tussentijds mededeling te doen van zijn daden en verantwoording af te leggen van zijn beleid.

De voorzichtigen prijzen de dag niet, voordat de avond gevallen is: het bestuur daarentegen prijst zich gelukkig de nieuwe redactie zo te hebben kunnen samenstellen, als nu het geval is. De recente enquête van de redactie, de wil om nog vóór de jaarvergadering van 22 april a.s. een nummer te doen verschijnen: het zijn even zovele beloften voor de toekomst.

30-3-'63

Van de redactie

Laten we beginnen ons, als redactieleden, aan u, leden van de V.G.N., voor te stellen, nu we als een nieuw team de opdracht ontvangen hebben ons verenigingsorgaan te leiden.

Dr. P. A. M. Geurts is rector van het R.K. Lyceum Bonaventura in Leiden, Drs. H. J. Nannen is leraar aan het 's-Gravenhaags Christelijk Gymnasium te Den Haag, Drs. A. van Noort, de redactiesecretaris, is o.a. als leraar aan de school van Dr. Geurts verbonden en Dr. D. J. Roorda is leraar aan het Stedelijk Gymnasium in Leiden. Reeds op de eerste redactievergadering hadden we sterk het gevoel dat we het goed met elkaar konden vinden. Ook het wonen in elkaars nabijheid bevordert een nauwe samenwerking, zo noodzakelijk voor teamwork.

Er is nu wel een nieuwe redactie, maar daar deze in de huidige samenstelling eerst kort geleden tot stand is gekomen, zult u weinig veranderingen in de opzet van „Kleio" aantreffen. Om nog een nummer in april – op tijd – te doen uitkomen, konden we slechts van één lettertype gebruik maken. Trouwens, alleen door de buitengewone medewerking van de firma Van Goor, die letterlijk alles ervoor op zij heeft gezet, is een tijdige verschijning nog mogelijk.

We hopen door het matte papier het glimmen, zo hinderlijk voor bebrilde ogen, op te heffen.

Wat de inhoud betreft: we stellen ons voor deze in verschillende rubrieken te verdelen.

We danken de medewerkers aan dit nummer zeer voor hun vlotte medewerking. In het bijzonder zijn we zeer hoopvol gestemd door het groot getal positieve antwoorden, dat op de rondgezonden enquête is binnengekomen en nog steeds binnenkomt.

Mogen nog vele anderen met hen, die zich nu reeds bereid hebben verklaard in een of meer rubrieken mee te werken, helpen meebouwen aan ons verenigingsorgaan, het blad van ons, geschiedenisleraren. Allen, die gereageerd hebben op de enquête, ontvangen persoonlijk een antwoord. Ook blijven we ons aanbevelen houden bij onze collega's voor opbouwende kritiek: we kunnen veel van elkaar leren. Alleen zò kunnen we gezamenlijk van ons orgaan een blad maken, dat we niet meer zouden willen missen.

Natuurlijk hebben we, als redactie, ook onze wensen ten aanzien van de grootte van het blad. Eén daarvan is dat het blad meer dan viermaal per jaar zal verschijnen. Dan eerst kan het actueel zijn. Zolang we ons echter met een viertal nummers moeten behelpen, roepen we de clementie van onze medewerkers in, indien we hier en daar een artikel bekorten. Wanneer het daarbij om grotere of principiële stukken gaat, zal eerst contact met de schrijver van het artikel worden opgenomen.

Voortbouwend op hetgeen vóór ons is gedaan, hopen we ons steentje bij te dragen, in het belang van ons, zo dierbaar, geschiedenisonderwijs.

DE REDACTIE

Mededelingen van Bestuur en Commissies

Van het Bestuur

De jaarvergadering van onze vereniging heeft plaats op maandag 22 april (laatste dag van de Paasvakantie) a.s. in de Zuiderpark-h.b.s. te 's-Gravenhage. Nadere bijzonderheden worden aan de leden per folder bekendgemaakt.

Het programma luidt als volgt:

10.30 – 11 uur. Aankomst en koffie

11 uur. Na opening door de voorzitter der V.G.N. spreekt

Prof. Dr. E. Zürcher over:

De herwaardering van de klassiek-chinese litteratuur in het huidige China.

12.30 – 14 uur. Pauze en lunch

14 tot 17 uur. Huishoudelijke vergadering

Behandeling o.a. van de volgende punten: Statutenwijziging

Eindexamenreglement

Urentabel.

Het Bestuur is ervan overtuigd dat het niet alleen door de grote actualiteit van het door Professor Zürcher behandelde onderwerp, maar ook door de belangrijkheid van de agenda op de aanwezigheid van vele leden mag rekenen.

Bouwt mede aan *Uw* vereniging.

Van de Commissie postacademiale vorming

De landelijke collegeconferentie wordt gehouden op vrijdag 26 en zaterdag 27 april a.s. op de Pietersberg te Oosterbeek. Het programma luidt als volgt:

16.30 uur. Aankomst en inschrijving.

17.30 uur. Warme maaltijd.

19 uur. Na opening door de voorzitter van de Commissie postacademiale vorming

College van Prof. Dr. J. C. Boogman :

Problemen betreffende de politieke geschiedenis van Nederland na 1913.

Daarna bespreking in discussiegroepen, koffiepauze, en ten slotte discussie in plenaire zitting.

zaterdagmorgen.

8 uur. Ontbijt.

9 uur. College van Dr. L. de Jong :

De contemporaine geschiedenis als wetenschappelijk probleem.

Daarna bespreking in discussiegroepen, koffiepauze en ten slotte discussie in plenaire zitting.

Sluiting der conferentie.

12.30 uur. Lunch.

De vergadering van afgevaardigden der kringbesturen wordt gehouden op 27 april a.s. 's-middags om 14 uur tot $\pm$ 17 uur op de Pietersberg te Oosterbeek in aansluiting op de collegeconferentie.

De agenda zal aan de kringbesturen tijdig worden toegezonden.

Actualia

Zoals de redactie te kennen gaf in haar circulaire aan de leden van de V.G.N., stelt zij het zeer op prijs, wanneer abonnees actualiteiten op het gebied van het geschiedenisonderwijs verzamelen, die in Kleio gepubliceerd zouden kunnen worden. Hieronder nemen wij een voorbeeld op. Er zijn natuurlijk talrijke variaties op dit thema mogelijk.

Redactie

Roep om eigentijdse geschiedenis

Hieronder volgt een aantal uitlatingen, de wenselijkheid van onderwijs in eigentijdse geschiedenis betreffende. Ze werden niet systematisch verzameld, maar bij toevallige lezing genoteerd. Misschien vinden de lezers daarin een adstructie van een stelling, die zij reeds lang aanhangen, of is het voor hen een aanmoediging voort te gaan op de weg, die zij hebben ingeslagen. Mogelijk zijn er collega's, die het er niet mee eens zijn.

De Rijkscommissie die in 1961 de examens Geschiedenis M.O. afnam, noteerde in haar verslag :

Een andere tekortkoming, die de commissie met bezorgdheid moest constateren, betreft de ontoereikende kennis van de recente historie: een manco, dat in het bijzonder bij a.s. leraren eigenlijk ontoelaatbaar is. Dit tekort openbaart zich vooral tijdens de mondelinge examens,

maar in dezelfde richting wijst, dat slechts betrekkelijk weinigen zich wagen aan een schriftelijke behandeling van onderwerpen uit de 20ste-eeuwse geschiedenis (blz. 2).

In de rede die dr. L. de Jong, directeur van het Rijksbureau voor Oorlogsdocumentatie, op 27 oktober 1962 hield bij gelegenheid van de dodenherdenking der stichting Oranje Hotel, zei hij, een steekproef te hebben genomen in de geschiedenisboeken, om te zien wat daarin stond over de bezetting. Het resultaat had hem verontrust. Er werd veel te weinig over geschreven en er werden te weinig namen genoemd:

De gebeurtenissen in de bezetting zijn nu en hier veel belangrijker dan vele andere gebeurtenissen in onze historie. Hij gaf enige voorbeelden. „De Februaristaking,” zo zei hij, „is nu en hier veel belangrijker dan de Hoekse en Kabeljauwse twisten, de overval op de gevangenis in Leeuwarden is nu en hier belangrijker dan wat geschreven wordt over de Geuzen.” Hij noemde het onaanvaardbaar, dat in de schoolboeken zo weinig over de bezetting staat geschreven (De Tijd-Maasbode 29-10-1962).

In zijn serie TV-uitzendingen *De Bezetting*, werkt genoemde dr. L. de Jong daadwerkelijk mee, het gesignaleerde euvel te verhelpen. Dit programma kreeg in november 1962 een recensie, waarin veel waardering tot uitdrukking werd gebracht voor deze voorlichting, waarvan speciaal jongeren profijt kunnen trekken. Maar ook anderen:

Leraren geschiedenis kunnen er een dankbaar uitgangspunt in vinden voor de behandeling van een tijd die, paradoxaal, door tijdnood in het geschiedenisonderwijs op Nederlandse scholen wel eens in de verdrinking komt (Nieuwe Rotterdamse Courant 24-11-1962).

De nog vaak gehoorde klacht, dat de scholen te weinig aandacht besteden aan de eigentijdse geschiedenis, deed een dagblad het volgende opmerken:

De opleiding der docenten brengt bovendien mee, dat zij niet zijn ingesteld op deze periode, die zoals dat wel wordt uitgedrukt „nog geen geschiedenis is”. Toch is er in deze een kentering te bespeuren, zoals de discussies op de in gang zijnde conferenties over het geschiedenisonderwijs leren (De Volkskrant 17-11-1962).

Op 17 november 1962 werd te Rotterdam de conferentie voor geschiedenisleraren, georganiseerd door de sectie Nederland van de Fraternité Mondiale, door staatssecretaris dr. H. H. Janssen geopend. Nadat hij het beruchte „Dachau-tje-spelen” bij de ontgroening van het Amsterdamse studentencorps en een geval van rassendiscriminatie had gememoreerd, ging hij verder:

Voor al in verband hiermede wil ik van deze gelegenheid, hoewel enigszins buiten het kader van deze conferentie, gebruik maken de geschiedenisleraren op het hart te drukken bij de behandeling van hun stof vooral de jongste tijd, met name de tijd van oorlog en bezetting, niet te vergeten. Naar mijn mening bestaat bij de abiturienten van de

middelbare school over deze tijd dikwijls een ontstellend gebrek aan kennis. De omstandigheid, dat de geschiedenisleraar als oudere bij die tijd ook veelal emotioneel betrokken is geweest, doet aan zijn verplichting ten deze ten opzichte van onze jeugd niet af.

De staatssecretaris benadrukte de wenselijkheid de geschiedenis van het Vaderland Europa te behandelen, liever dan de geschiedenis van het Europa der Vaderlanden:

Juist door de samenhang in Europees verband te accentueren, wordt het inzicht in de geschiedenis van het eigen land en van de afzonderlijke andere naties verdiept in die zin, dat met name de bewustwording van tegenstellingen de rijkdom der verscheidenheid aantoon.

Ook op het belang van de geschiedenis der wereld werd door de staatssecretaris gewezen. Op dit gebied dient een achterstand te worden ingehaald:

Dit betekent voor de geschiedenis een uitbreiding in de breedte, die echter nog meer dan tevoren op inzicht in samenhang dan op kennis van feiten moet berusten. Slechts op deze wijze kunnen bij de jongens de grondslagen worden gelegd, die hem in staat stellen zelf begrip voor de tijd, waarin hij leeft, te ontwikkelen (OKW Mededelingen 26-11-1962, blz. 847).

De gebeurtenissen in de groentijd van het Amsterdamse studentencorps gaven aanleiding tot nog andere uitingen met betrekking tot het geschiedenisonderwijs. In haar voorlopig verslag op de begroting van Justitie merkte de Eerste Kamer op, dat dit verschijnsel in de eerste plaats betekende:

een bewijs voor de omstandigheid, dat het huidige opgroeiende geslacht onvoldoende kennis draagt van het leed, dat Joodse landgenoten in de laatste wereldoorlog is aangedaan (Zitting 1962-1963, no. 48 blz. 3).

Eind januari 1963 organiseerde het Nederlands Dachaucomité een voorlichtingsavond voor het Leidse studentencorps, waarop enkele oud-gevangenen van Dachau spraken. Er moest worden geconstateerd:

De voorlichtingsavond van het Dachaucomité werd slechts door dertig studenten bezocht. De spijt hierover is des te groter omdat het comité had gehoopt een einde te kunnen maken aan misverstanden, onbegrip en onwetendheid op grote schaal (Nieuwe Rotterdamse Courant 1-2-1963).

Interessant is een mening die wel grondig afwijkt van bovenstaande uitingen: een vruchtbare cursus over '40-'45 zou een illusie blijven, om twee redenen:

De vernietigingskracht van de nucleaire wapenen maakt elke vergelijking met een vroegere oorlog onmogelijk... Afgezien daarvan, het is zelfs te enen male onmogelijk om persoonlijke ervaringen van de veertigers over te dragen op de tieners.

Eigentijdse geschiedenis op de school is noodzakelijk, maar deze is al weer jonger dan de Tweede Wereldoorlog:

Aan eigentijdse geschiedenis moet op de middelbare scholen zoveel mogelijk aandacht geschonken worden, maar dan in de strikte zin des woords. De jaren die aan de oorlog voorafgingen en de oorlogsjaren zelf zijn – en men kan dat betreuren – voor de jeugd niet eigentijds meer (De Linie 24-11-1962).

Deze beschouwing was voor P. Gieles – geen onvoorwaardelijk voorstander van onderwijs in eigentijdse geschiedenis – aanleiding om te pleiten voor het gebruik van de thematische methode op de hogere klassen. Daarbij wil hij de eigen tijd als uitgangspunt nemen, om zich vervolgens tot het verleden te wenden:

De leraar, concluderen wij, zou in de hogere klassen werkelijk aan zijn eigenlijke taak kunnen beantwoorden, als hij uitgaat van onze tijd, onze maatschappij, van hedendaagse feiten. Hij moet zijn leerlingen doen ervaren, dat het nu slechts vanuit het verleden inzichtelijk en beleefbaar wordt (De Linie 1-12-1962).

DR. P. A. M. GEURTSO. F. M.

De postacademiale vorming in Nederland

Door de toenemende specialisatie en de daarmee in verband staande research-arbeid zijn er zoveel terreinen van onderzoek opnieuw bestudeerd en nieuwe ontgonnen, zijn zoveel, oude visies totaal gewijzigd, dat de vraag steeds klemmender is geworden hoe in het eigen vak bij te blijven.

Reeds in 1958 schreef Prof. Dr. E. M. Uhlenbeck in „Universiteit en Hogeschool” (jaarg. 4, 1958) in een artikel over de universitaire studie in de moderne talen: „het is nl. bepaald onverantwoord, dat zij, die eenmaal met goed gevolg een examen hebben afgelegd, daarmee een bewijs van geschiktheid ontvangen, geldig voor de rest van hun leven”.

In het bijzonder heeft het „Verbond van wetenschappelijke onderzoekers” (V.W.O.) zich met dit probleem beziggehouden. In het blad van deze bond „Wetenschap en Samenleving” werd aan dit onderwerp herhaaldelijk aandacht gegeven (13e jaarg. 1959 no. 10; 14e jaarg. 1960 spreekt Prof. Dr. A. D. Lee-man over een universiteit voor Voortgezet Hoger Onderwijs). In maart 1962 wijdde het Verbond er in Utrecht een speciale conferentie aan.

Volgens een artikel in „Universiteit en Hogeschool” jaarg. 1963, no. 3 blijkt dat genoemd verbond een speciale commissie heeft ingesteld voor het postacademiale onderwijs, ten einde gegevens hierover te verzamelen. De commissie staat onder leiding van Prof. Dr. G. K. R. O. M. Braun en Dr. A. F. Monna.

Het Utrechtse congres constateerde dat het bij het postacademiale onderwijs gaat om een urgent probleem. De vraag werd echter gesteld hoe groot de mate van interesse is bij de betrokkenen zelf, dus bij de afgestudeerden. Hierover bestaan echter geen gegevens.

Bij het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen is er grote belangstelling voor het probleem van het postacademiale onderwijs. In laatstgenoemd artikel zegt men hier van: Bij O.K. en W. is een hoge functionaris werkzaam „tot wiens taak het o.m. behoort maatregelen voor te bereiden om voor de leraren bij het V.H.M.O. de gelegenheid te openen kennis te nemen van de nieuwe ontwikkelingen in de wetenschap”.

In de V.G.N. heeft het probleem van de postacademiale vorming vanzelfsprekend de volle aandacht gekregen. Immers, voor de geschiedenisleraar met zijn onoverzienbare stof liggen wel heel grote moeilijkheden om bij te blijven. Dit te meer, daar ook steeds meer de contemporaine geschiedenis de aandacht vraagt.

Daarom zijn we reeds in begin 1962 begonnen te onderzoeken en te peilen de belangstelling voor de postacademiale vorming. Er werd in Leiden een college gegeven door Prof. Dr. B. H. M. Vlekke, een college dat hij vervolgde op de collegeconferentie op de Pietersberg in Oosterbeek op 11 en 12 mei 1962, waar ook de professoren Prof. Dr. C. D. J. Brandt en Prof. Dr. B. W. Schaper een college gaven.

Op instigatie van Dr. J. B. Drewes hebben we daarna een plan opgesteld, waarbij de geschiedenisleraren niet naar één stad ter college behoefden te reizen, maar waarbij een schema werd uitgewerkt zò dat de colleges regionaal zouden worden gegeven. Intussen stelde het Bestuur der V.G.N. een speciale commissie voor dit werk in. Deze is nu als volgt samengesteld: Drs. H. J. Nannen, voorz., Drs. G. van Roon, vice-voorz., J. S. M. Harts, secr., Mej. F. H. Abas, penningm.

Eind 1962 was het mogelijk, dank zij de bijzondere medewerking van een aantal docenten en de steun van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, met colleges in een twaalfstal steden te starten. Ongeveer 200 leraren namen er aan deel, zodat de poging om tot p.a.vorming te komen, geslaagd mag heten.

Toch beschouwt de commissie deze colleges in december 1962 en ook nog die in febr. en maart 1963 als een proef. Het is nl. niet eenvoudig om over heel Nederland een reeks kringbesturen te vormen, te meer daar er over het algemeen weinig contact tussen de collega's bestond. Gelukkig konden we voortbouwen op het werk van de didactiekgroepen, die reeds verscheidene jaren werkten.

Ten slotte gaat het hierom of een voldoende aantal collega's de noodzaak gevoelen hun kennis geregeld op te frissen, ook door onderling contact en discussie. Als de tekenen niet bedriegen, dan is de belangstelling steeds toenemende en de teamgeest groeiende. En daar gaat het om.

Collega's, die op een of andere wijze nog niet op de hoogte waren van de postacademiale colleges, kunnen bij onze secretaris (zie blz. binnenkaft) alle gewenste inlichtingen ontvangen. Bovenal nodigen we oude en nieuwe belangstellenden uit onze conferentie op 26 en 27 april bij te wonen.

H. J. NANNEN

Didactica

Het geschiedenisonderwijs in Duitsland

Mijn vorig artikel, dat een verslag gaf van het congres der Duitse historici in Duisburg, sloot met de opmerking, dat men bij het geschiedenisonderwijs in Duitsland ongeveer dezelfde problemen heeft als bij ons. Dat is op zichzelf een merkwaardige zaak. Terwijl er tussen beide landen in dit opzicht weinig contact bestaat, kan men duidelijk een gelijke ontwikkeling onderscheiden. Ook daar heftige discussies over de waarde van het huidige geschiedenisonderwijs en voorstellen tot verandering.

Na 1945 heeft het lange tijd geduurd, voordat op alle scholen weer geschiedenis gegeven werd. Juist bij dit vak werd het sterkst de invloed van de Nazitijd ondervonden. Leraren weigerden het te geven en officiële instanties stelden het facultatief. Ook begon rond dit vak een langdurige discussie, hoe men het geschiedenisonderwijs zou kunnen aanpassen aan de veranderde omstandigheden en aan de eisen van de nieuwe tijd. Moest men alleen de jaren 1933-1945 kritisch bezien of de hele geschiedenis van Duitsland? Waren didactiek en methodiek wel juist?

Op al deze vragen zocht men een antwoord. Wat de discussies en de oplossing der moeilijkheden niet eenvoudiger maakte, was dat het onderwijs niet vanuit Bonn geregeld werd, maar behoorde tot de bevoegdheden van de deelstaten. Van eenheid was hierdoor geen sprake. Zelfs verzetten de deelstaten zich nadrukkelijk tegen pogingen vanuit Bonn tot een zekere uniformering. Ook nu nog is het verschil tussen de regeling van het onderwijs in de verschillende deelstaten zeer groot. Politieke factoren en regionalistische tendensen spelen hierbij een grote rol. Bij de discussies over vernieuwing van het onderwijs werd algemeen gevraagd om een beperking van het aantal vakken en een verdeling in kern- en keuzevakken. Ook werd het invoeren van politieke vorming als vak op de middelbare scholen bepleit.

Wat bij al deze discussies in Duitsland opvalt, is het grote aandeel der universiteiten hierin. Doordat men in Duitsland geen middelbare opleidingen kent, is de band tussen hoogleraren en afgestudeerden, die merendeels leraar worden, zeer sterk. Na de afsluiting van de vakwetenschappelijke studie aan de universiteit volgt de a.s. leraar (Studienreferendar) een tweejarige opleiding aan een seminarium. Dit is heel iets anders dan bij ons, maar wordt niet algemeen toegejuicht. Toch blijft een nauwe band bestaan tussen hoogleraar en afgestudeerde. Ook op organisatorisch gebied is die nauwe band tussen universiteit en school te bemerken.

Op basis van ingewonnen adviezen besloten de ministers van onderwijs van de deelstaten op 29 september 1960 te Saarbrücken, als een soort afsluiting van de gevoerde discussies, het onderwijs in de hoogste klassen der „middelbare”

scholen grondig te wijzigen. Het betrof hier alleen de scholen voor voorbereidend wetenschappelijk onderwijs, de gymnasia, waarvan drie soorten bestaan: altsprachlich, neusprachlich en mathematischnaturwissenschaftlich. Wij zouden zeggen gymnasium, athenaeum a en b. Deze gymnasia sluiten aan op de vierde klas van de lagere school en bestaan uit 9 leerjaren. De klassen 5 en 6 vormen de „Vorkurs“, 7 t/m 10 de „Mittelstufe“ en 11 t/m 13 de „Oberstufe“. Het geschiedenisonderwijs begint als zelfstandig vak in de „Mittelstufe“. Daarvóór vormt het een onderdeel van Duits. Zeven jaar lang krijgt de leerling twee lesuren geschiedenis. Daarnaast komt in verschillende deelstaten in variërende klassen een vak „Sozialkunde“ of „Gemeinschaftskunde“ voor, dat maatschappijleer, staatsinrichting en politieke vorming omvat.

Bij de „Rahmenvereinbarung“ van Saarbrücken werd besloten tot een vermindering van het aantal verplichte vakken, een concentratie van de stof, tot een sterkere activering der leerlingen en een bijzondere werkwijze op de „Oberstufe“. Belangrijk was verder, dat de ministers besloten in de twee hoogste klassen de vakken geschiedenis, aardrijkskunde en maatschappijleer te combineren tot één vak „Gemeinschaftskunde“ om tot een integrering van de stof bij verwante vakken te komen. Dit nieuwe vak behoort tot de verplichte vakken en wordt mondeling geëxamineerd. Vanaf Pasen 1963 (het schooljaar begint na de paasvakantie) wordt het definitief in het lesrooster opgenomen.

De bijzondere werkwijze op de „Oberstufe“ houdt onder meer in het werken in teamverband aan gegeven opdrachten, het maken van excursies, het aanhoren van lezingen en colloquia, waarbij verschillende docenten en specialisten een onderwerp bespreken en vragen beantwoorden, het maken van kleine scripties en het helpen voorbereiden van groeps- of klassediscussies. Omdat reeds in de „Mittelstufe“ de gehele geschiedenis behandeld is, beperkt men zich in de „Oberstufe“ bij de „zweite Durchgang“ tot themata, waarvan ik aan het eind van dit artikel enkele voorbeelden zal geven.

Na het bekend worden van deze nieuwe regeling, die zich niet tot het geschiedenisonderwijs beperkte, brak een storm van verontwaardiging los. Professoren en docenten in de geschiedenis kwamen met hun kritiek, want de meesten zagen het bestaan van hun vak als zelfstandig onderdeel op het lesrooster bedreigd. Ook had men weinig waardering voor de naam van het nieuwe vak, omdat enkele deelstaten die reeds kenden als andere naam voor „Sozialkunde“ (maatschappijleer), en was bang, dat de maatschappijleer de geschiedenis zou gaan overheersen.

In juli 1962 werden door de ministers nadere richtlijnen voor het nieuwe vak gegeven en werd een beroep gedaan op hoogleraren en docenten een constructieve bijdrage te leveren. Die constructieve bijdrage doelde op eventuele resoluties op de in het najaar te houden congressen van historici en geschiedenisleraren. Iedereen was nieuwsgierig, wat daar uit de bus zou komen, want het was geen geheim, dat vooral de hoogleraren weinig voor de nieuwe plannen voelden.

Op hun congres verklaarden de geschiedenisleraren zich bereid aan de nieuwe

ontwikkeling mee te werken, maar pleitten voor het handhaven van methode en stof der betrokken vakken en voor het horen der betreffende organisaties. De historici, die de avond tevoren op een openbare discussieavond met de geschiedenisleraren reeds hun wrevel te kennen hadden gegeven en vooral gewaarschuwd hadden tegen de politieke vorming, stemden met het besluit der leraren in, maar waarschuwd voor een te sterke nadruk bij het geschiedenisonderwijs op de contemporaine geschiedenis en voor een beperking van het aantal geschiedenisuren. Ondanks verschillende bezwaren besloot men toch de nieuwe regeling te steunen.

Heel belangrijk zal nu zijn, hoe de „Rahmenvereinbarung“ en de richtlijnen in de praktijk in de deelstaten zullen worden uitgevoerd. In Duisburg was al te horen hoe verschillend de genomen besluiten geïnterpreteerd werden. In Beieren wilde men ongeveer alles bij het oude laten, maar Hamburg had zeer vooruitstrevende plannen. In de ene deelstaat zouden drie leraren samen het nieuwe vak gaan geven met soms nog de hulp van experts, in Rijnland-Westfalen daarentegen wilde men het alleen door de geschiedenisleraar laten geven, die dan dus niet meer twee, maar vier lesuren ter beschikking krijgt. Dit laatste biedt de geschiedenisleraar weer allerlei mogelijkheden.

Met belangstelling volgen we de verdere ontwikkeling in de Bondsrepubliek.

Hier volgen nog de door de ministers aangegeven themata voor het vak „Gemeinschaftskunde“ in de twee hoogste klassen:

- 1 Grundlegende politische, wirtschaftliche und soziale Kräfte und Bewegungen in Europa.
 - a. Die Französische Revolution und ihre Auswirkungen,
 - b. Die industrielle Revolution und die Umbildung der Gesellschaft,
 - c. Der Gedanke des Nationalstaates,
 - d. Der Liberalismus,
 - e. Der Sozialismus,
 - f. Der Imperialismus.
- 2 Die totalitären Ideologien und ihre Herrschaftsformen.
 - a. Die Russische Revolution 1917 (Vorgeschichte und Auswirkungen),
 - b. Die bolschewistische Staats- und Gesellschaftslehre,
 - c. Fascistische Bewegungen,
 - d. Der Nationalsozialismus.
- 3 Deutschland, seine Stellung in Europa und sein Verhältnis zur Welt.
 - a. Vom I. zum II. Weltkrieg – Die Weimar Republik,
 - b. Die deutsche Frage seit 1945,
 - c. Die politischen, gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Verhältnisse in West- und Mitteldeutschland,
 - d. Die zur Zeit unter fremder Verwaltung stehenden deutschen Ostgebiete, die Oder-Neisse-Linie,

- e. Deutschland und seine östlichen Nachbarn,
 - f. Deutschland und die europäische Frage,
 - g. Deutschland und die grossen Weltmächte (politisch, wirtschaftlich).
- 4 Europa und die Welt von heute.
- a. Räume und Völker von heute,
 - b. Das Problem der Grenzen,
 - c. Europäische Bewegung, der Europa-Rat,
 - d. Europäische Wirtschaftsvereinigungen,
 - e. Mächtigegruppierungen in Europa und in der Welt.
- 5 Europäisierung – Enteuropäisierung der Erde – Entwicklungsländer.
- a. Auflösung der Kolonialreiche,
 - b. Probleme der Industrialisierung, Demokratisierung, Nationalisierung,
 - c. Entwicklungsländer – Beispiele aus verschiedenartigen Erdräumen und Kulturräumen.
- 6 Der Mensch in Gesellschaft, Wirtschaft und Staat.
- a. Individuum – Gesellschaft – Staat,
 - b. Rechtsstaat – Verfassungen – Parteien,
 - c. Selbstverwaltung – Föderalismus – Zentralismus,
 - d. Staat – Wirtschaft – Mensch,
 - e. Gruppen und Verbände in der Wirtschaft,
 - f. Dorf – Stadt – Verstädterung – Raumplanung,
 - g. Flüchtlingsprobleme in aller Welt – Zwangsaussiedlungen – Recht auf Heimat,
 - h. Das politische und sittliche Problem der Macht – die Menschenrechte in Geschichte und Gegenwart.
- 7 Die Eine Welt – Wege zur Sicherung des Weltfriedens.
- a. Probleme des Völkerrechts (bellum iustum, bellum iniustum),
 - c. Der Völkerbund,
 - d. Die Vereinten Nationen,
 - e. Das Vordringen in den Weltenraum.

DRS. G. VAN ROON

Experimenten met de eindexamenstof (II)

In 1962 verscheen eveneens bij Meulenhoff een leerboek dat de eindexamenstof totaal anders wil opzetten. Er kwamen niet minder dan vijftien capita selecta over de 19e en 20e eeuw te voorschijn, waaraan er nog twee bijgevoegd zijn, die

vallen buiten de eigenlijke examenstof, nl. die over „De Griekse democratie” en over „Renaissance en Humanisme”. Niet minder dan dertien auteurs schreven onder leiding van Dr. M. B. van der Hoeven de verschillende bijdragen, die de titel *Fasen en Facetten* kreeg.

De geschiedenis van ons eigen land wordt behandeld door de redacteur zelf onder de titel: „Enkele problemen uit de Nederlandse geschiedenis”.

Nu waren onze ideeën wel enigszins anders dan die welke zijn uitgewerkt in *Fasen en Facetten*. Wij hebben toentertijd onze gedachten alleen over het Gymnasium laten gaan.

Het Gymnasium zien wij als een schooltype dat door middel van de vorming, welke de klassieken bieden, een instituut voor zelf-denkende, beschouwende, ja filosoferende werkzaamheid is.

Juist het geschiedenis-onderwijs in de hoogste klassen van het Gymnasium kan bij uitstek dienen om hierop voor te bereiden.

Wanneer men dan uitgaat van de semi-concentrische methode, zou men in de Ve en VIe klassen als het ware de hele historie nogmaals kunnen doorlopen aan de hand van een aantal bijzondere onderwerpen.

Omdat het hier dan gaat over het Gymnasium, kieze men voor beide klassen om te beginnen minstens twee onderwerpen uit de Oude Geschiedenis van cultuur-historisch belang, in totaal dus zeker vier. Enige *voorbeelden* — die dus te vermeerderen of te veranderen zijn — van dergelijke onderwerpen volgen hier. 1. Wat is het Hellenisme? 2. De invloed van het Hellenisme op de Arabische wereld. 3. Alexandrië als centrum, cultureel en economisch. 4. De overgang van het Rom. Rijk naar de Middeleeuwen (ook economisch).

Naast de onderwerpen, die speciaal de klassieken betreffen, neme men voor de Ve en VIe klassen onderwerpen, die van meer actueel belang zijn en aanleiding geven tot voortzettingen tot heden. Zulk een onderwerp is allereerst natuurlijk de Verlichting. Deze kan bij uitstek „Europees” behandeld worden en laat de Europese eenheid en verscheidenheid op sprekende en pakkende wijze naar voren treden.

Het zou kunnen zijn, dat men in een nieuwe wet voor het vak geschiedenis de vreemde splitsing tussen A- en B-afdelingen van de VIe klassen laat vervallen. Dan zijn er verder geen moeilijkheden meer. Het kan echter ook zijn dat men die splitsing laat bestaan. In dat geval kan men voor de A-afdeling genoeg aparte onderwerpen kiezen, die voor de latere theologen, historici, litteratoren enz. van groot belang zijn. Ik geef weer enige voorbeelden, die ik in het bijzonder kies uit het voortleven der Antieken in de Westerse en Oosterse Wereld.

Westen. 1. De Antieken in het middeleeuwse Italië en Frankrijk. 2. De Arabische invloed op het Westen in verband met de klassieken en het rationalisme in de Middeleeuwen. 3. Humanisme. 4. Renaissance.

Oosten. 1. Hoofdstukken uit de culturele geschiedenis van Byzantium. 2. Contact tussen Byzantium en het Westen (tot in Ierland toe). 3. De Keizersidee als voorloper van Volkenbond en Uno?

En tot slot: bij dit alles is het niet nodig de Vaderlandse Geschiedenis te mijden als een ernstige ziekte! Waarom daarvan niet een beknopt overzicht, zodat de groei van België en Nederland, de relaties tussen beide landen, etc. eens beter belicht worden?

Mij dunkt dat dit alles toch wel uitvoerbaar moet zijn, hoe idealistisch het misschien ook moge klinken. Wellicht zou het goed zijn hierbij voor Gymnasium- β een soortgelijke examen-regeling te treffen als voor HBS.-B: alsnog examen wanneer niet gedurende het jaar gemiddeld een zes wordt behaald! Een zekere dwang zal voor sommige geesten toch altijd nodig blijken. De leerlingen kunnen verder op hun mondeling examen vijf tot zeven onderwerpen naar hun keuze overleggen.

Van de leraar eist dit alles een grotere inspanning en meer voorbereiding, ongetwijfeld. Hij zal er echter geestelijk fris door blijven, lijkt het mij.

Misschien mag ik nog eens van collega's gedachten horen? Laten zij dan ons orgaan *Kleio* tot tolk daarvan maken.

DR. B. A. VERMASEREN

Europa en het geschiedenisonderwijs

Van 8-12 jan. jl. organiseerde het Europese Centrum van de Cultuur in Genève in Brussel studiedagen, gewijd aan de vraag, welke bijdrage het geschiedenisonderwijs zou kunnen leveren bij de bevordering van het „Civisme Européen”.

Namens de V.G.N. namen daaraan deel Dr. J. G. van der Valk en Dr. M. van der Vorst. Tot onze spijt was het artikel, dat 6 blz. van ons orgaan in zou nemen – niet zò te bekorten, dat het zeer waardevolle verslag in dit nummer tot zijn recht zou komen. De Redactie hoopt aan het Bestuur der V.G.N. enkele suggesties te doen, dat belangstellenden kennis kunnen nemen van de ervaringen van de afgevaardigden der V.G.N.

Hoewel de genoemde heren kritisch stonden tegenover de opzet van de studiedagen, hadden zij waardering voor de wijze, waarop het Europese Centrum de raad en de eventuele hulp vroeg van de geschiedenisleraren om het Centrum te assisteren bij zijn taak om de Europese bewustwording van de komende generatie te bevorderen.

Niet duidelijk werd wat er onder Civisme Européen werd verstaan: nu eens was dat Europese burgerzin, dan weer Europese burgerschapskunde. Het ligt voor de hand dat de nadruk viel op het hedendaags gebeuren. Juist echter zijn er in de geschiedenis aanknopingspunten in het verleden te vinden, waardoor het heden in een groter verband kan worden geplaatst.

Het belangrijke van de studiedagen lag zeker ook in de toepassing van het besprokene in lessen op Brusselse scholen. Maar daarover kunnen onze afgevaardigden misschien mondeling nog eens vertellen.

Wederwoord

Er kwam bij de Redactie binnen een brief van de heer Meijers, waarin deze Dr. Geurts eenzijdige beoordeling van de Phoenix-pockets verwijt. Door plaatsgebrek laten we hier alleen het wederwoord volgen.

Volgens de heer V. W. H. Meijers te Vlaardingen zou ik met het artikeltje *Bewerking? Mishandeling* in de vorige aflevering, de indruk hebben gewekt: „als zouden wij de Phoenix moeten beoordelen als kaf onder het pocket-koren”. Ik was – en ik ben – mij daarvan niet bewust: de terminologie was algemener gehouden. Met de heer Meijers neem ik aan, dat ook in andere series niet alles goud is wat er blinkt en ik deel zijn overtuiging, dat ook in de Phoenix-reeks uitstekende werken verschijnen. Tot deze laatste rekent de heer Meijers echter ten onrechte de vertaling van Kitto's *The Greeks*, zoals professor Wallinga – door mij geciteerd, door hem over het hoofd gezien – heeft aangetoond.

GEURTS

Boekbesprekingen

J. MELLES, *Bisschoppen en bankiers*, uitgave van Nijgh en van Ditmar, Rotterdam/Den Haag, 1962, prijs f 4,75, 64 blz.

De kern van de stof is een Utrechtse oorkonde uit 1260, die met vertaling 4 blz. vraagt. Aan de hand van genoemde oorkonde, een leentafeloctrooi, geeft de auteur een interessante beschrijving van één bepaalde zijde van het kredietwezen in de 13de of 14de eeuw: Dat tussen Utrechtse bisschoppen en bankiers, die of vanuit Italië of zelfs te Utrecht opereerden. Collega's, die hieromtrent zich oriënteren willen, vinden in Melles een veilige gids.

R.

DR. L. DE JONG, *De overval*, uitgave van Quérido, Amsterdam, prijs f 2,95.

Het is het verhaal van de gelijknamige film in een omvang van $\pm$ 160 blz., waarvan 40 met opnamen uit de film. Een der boeiendste episodes uit het verzet is hier dus aan de orde. Het boekje mag niet ontbreken in de bibliotheek van de geschiedenisdocenten en hun leerlingen.

Had in het boekje – in de film kon dit niet! – niet even vermeld kunnen worden, hoe de reactie der S.D. was? Bij ieder, die de film gezien heeft, komt o.a. de vraag op: Zijn er nog represailles genomen? Waarom niet even verteld, dat deze inderdaad zijn uitgebleven, wellicht uit bewondering voor deze „terroristische” stunt.

R.

DR. A. BLONK en D. WIJBENGA, *Langs oude paden, een rondleiding door onze vaderlandse geschiedenis*, II, 3de druk, Wolters, Groningen, 1962, f 11,50, 321 blz.

De vorige druk was van 1958. Er is dan ook een hoofdstuk bijgekomen, dat betrekking heeft op de recente ontwikkelingen. Zelf kan ik mij geen vaderlandse-geschiedenisles denken zonder gebruik van dit boek. Het geeft op zo pittige en volkomen verantwoorde wijze die details, die de les smeug en verteerbaar maken. Collega's, die het boek nog niet kennen – (zijn die er?) – raad ik aan het snel aan te schaffen. Docent en leerling zijn er mee gebaat. R.

MARY RENAULT, *De stier uit zee*. Oorspronkelijke titel: *The Bull from the Sea*, geautoriseerde vertaling van W. A. Fick–Lugten, Amsterdam, van Holkema & Warendorf.

De schrijfster verhaalt de avonturen van de Atheense mythische held Theseus na zijn terugkeer uit Kreta. Ofschoon boeiend en vol magische spanning geschreven, is het boek o.i. niet geschikt voor opname in leerlingenbibliotheken, ten eerste wegens de zeer moeilijke gedachtengang in de beschouwende gedeelten, ten tweede wegens de nogal vrije erotiek.

Rijpere lezers – vooral zij die een klassieke opleiding genoten hebben – zullen veel genoegen beleven aan de prachtige fantasierijke uitwerking van de Theseus-mythe.

DR. J. J. M. TAEYMANS

DR. ANNE BERENDSEN, *Antiek in Nederland*. W. de Haan, Zeist, Van Loghum Slaterus, Arnhem 1962, (Palladium Paperback) f 8.90.

Dit boek is een nieuwe uitgave van het in 1950 verschenen werk „Het Nederlandse Interieur”. Daar men bij interieur in de eerste plaats denkt aan meubels en stoffering, heeft de schrijfster terecht de titel gewijzigd. Immers zij behandelt ook de vele kunstnijverheidsproducten in het interieur zoals die van koper, tin, glas, porcelein en aardewerk.

Als tijdsbegrenzing neemt zij 1450 (toen viel na de oudheid voor het eerst weer het zwaartepunt op het leven in het huis) en 1820 (de tijd van waarlijk scheppend werk was voorlopig voorbij).

Na een hoofdstuk gewijd aan de materialen en de bewerkingen die deze kunsten ondergaan, behandelt de auteur de stijlperiode met de kenmerken. Het interieur en de voorwerpen uit die perioden. Hierbij gaat zij niet uit van de uiterlijke vorm, maar van de mens en van de gedachtenwereld waarin hij leefde. Dit geeft dit werk een eigen karakter. Steeds wordt verwezen naar een of meer voorbeelden in de rijk gevarieerde keuze van fraaie illustraties.

Dit boek zal voor de historicus van grote waarde zijn. Ook voor het steeds groeiend aantal Nederlanders dat zich voor antiek interesseert, zal deze uitgave, die voorzien is van een bibliografie en een register van termen, van nut kunnen zijn.

N. DAMAN

*Een bijzonder aantrekkelijk uitgevoerd boek
dat aan het letterkundeonderwijs
een verrassende frisheid verleent*

De geschiedenis der Nederlandse letterkunde in vogelvlucht

Een welhaast ideale auteurs-combinatie:
de letterkundige C. J. Kelk en de leraar
J. A. Meijers, heeft gestalte gegeven aan een
schoolboek, dat bij het middelbaar onderwijs
gretig ontvangen is. Een boek, dat niet in de
eerste plaats een wetenschappelijk werk pretendeert te zijn,
maar dat juist voor de school zo zeer geschikt is, door-
dat het letterkundige figuren en verschijnselen
'naar het leven' tekent in een taal, die wel héél
ver afstaat van het geijkte
schoolboekenidoom.

*'De geschiedenis der Nederlandse letterkunde
in Vogelvlucht', gebonden f 3.95, biedt in
een bestek van 140 pagina's een breed overzicht
in levendige stijl van de Nederlandse letterkunde.
Meer dan veertig illustraties en een kleurige,
geplasticeerde band maken dit boek tot
een bezit van blijvende waarde.*

De opzet van dit boek is persoonlijker - en dus
aanvechtbaarder - dan men van een schoolboek
gewend is. Voor de leraar, die er prijs
op stelt, niet het hele schooljaar aan de hand
van een uitgebreide methode te lopen,
maar zelf zijn weg te kiezen, soms zelfs in een
radicaal andere richting dan het boek aangeeft,
moet het een genoegen zijn, les te geven met 'De
geschiedenis der Nederlandse letterkunde in vogelvlucht'.
Een boek dat de ruimte geeft die voor vruchtbaar,
levend litteratuuronderwijs onontbeerlijk is.

een uitgave van
Van Goor Zonen
Den Haag

In de boekbandel verkrijgbaar

Er zijn
nu reeds
zes
deeltjes van onze succesreeks
Kleio geknipt
beschikbaar
voor uw geschiedenisles.
Voor een dieper doorleven
en blijvender verwerken
van het historie-onderwijs
zijn deze bescheiden
maar briljante boekjes ideaal.
Stimuleert ook u
reeds de aandacht
van uw leerlingen met
Kleio geknipt?
Dit zijn de enige 'hulpboekjes'
die het programma
niet verzwaren, maar verlichten
en aantrekkelijker maken.
Tot nu toe verschenen:
De oude beschavingen
De klassieke wereld
Middeleeuwen
De zestiende en zeventiende eeuw
De achttiende eeuw
De negentiende eeuw
Van Goor Zonen Den Haag